

MEGJEGYZÉSEK A MÓDSZERRŐL

Rendkívül vakmerő — és szerintünk sovány credményt ígérő — próbálkozás néhány lapnyi kísérletben megbízható véleményt mondani egy igen gazdag — s mint mondani szokás, „problematikus” — életműről. Ráadásul ebben a formában perújítást kezdeményezni, kategorikusan értékelő ítéleteket megfogalmazni: igen-igen kockázatos. Nem szerencsés módja ez az életmű-értékelésnek. Kétséges, hogy az — úgymond — „elhallgató vagy odaadó kritikai magatartásmódok és ezek föloldatlan keveréke” ellenében lehet-e ezzel a módszerrel valami tudományosabb, nagyobb bizonyító erejű és elfogulatlanabb, a tényekhez hívebben igazodó szemléletet megvalósítani. Eljuthatunk így pl. efféle kijelentésekhez: Kassák művészetében „negatív előjelű egység” fejeződik ki; lírája önbírálat nélküli; versei történelmietlenek; a költő „nem jut el a munkásság és a munkásmozgalom önkritikájához”; „munkásköltészetéből sohasem lett a munkásmozgalom költészete . . . munkáshangja nem a léténck és érdekeinek igaz tudatára ébredt munkás hangja”; József Attila „egész költészete a munkásosztály és a munkásmozgalom szenvedélyes önbírálatát is jelentette”, ezért lehetett ő — ellentétben Kassákkal — a mozgalom valódi költőjévé . . .” stb. Meglehet, hogy az ilyesfajta tételek egyik része közhelyszerűen igaz, másik része alapján téves, egyike-másika többé-kevésbé vitatható (és így tovább), de végül is mennyit érnek az ilyen megállapítások, summázások? Feltételezhetjük ugyan, hogy ott van mögöttük az igazoló érvkészlet, a bizonyító elemzések sora, — ám e néhány töredékes versidézettel operáló, az eddigi kutatás credményeit is jórészt figyelmen kívül hagyó eljárás, a művek világát igazában csak felületesen és meglehetősen messziről érintő gondolatmenet erről aligha tanúskodik. Ily módon a sarkítottan fogalmazott megállapítások igazolatlan általánosítások maradnak, nem tekinthetjük többnek pusztá kijelentéseknél. Az érvelő — tüzetes — analízis hiánya miatt még arra is gondolhatunk, hogy egyszerűen előítéletek

és előfeltevések sorozatából szövődött itt ugyancsak laza szerkezetű háló, amelyből a tárgyalt oeuvre alkalmasint könnyen kicsúszik. Az előítéletgyártás, a gyöngye szövésű elméletek, az elhamarkodott értékítéletek veszélye minden olyan esetben különösen fenyeget, amikor valamely bonyolult művészi teljesítményről a részletekre is kitérő alapos elemzés, elmélyült „feltérképezés” elébe vágva mindjárt a véglegesnek szánt összegző szentenciák kimondására törekszünk. Ez a türelmetlenség alapvető módszertani és elméleti hibák forrása lehet; jobb tőle tartózkodni. És kell-e hangsúlyozni, hogy a Kassák Lajos művészetéről szóló dolgozatok eddig még nem rajzoltak elég részletes képet, hogy nem nyújtanak hiánytalan alapot a summázó következtetésekhez, összefoglaló ítéletekhez?!

Az életmű-értékelés — mondhatjuk — mindenkor az adott teljesítmény irodalomtörténeti helyének határozott megjelölésében nyeri el végső értelmét. Kassák esetében — mint az eddigi értékes kísérletek is jelzik — ez több okból is különösen nehéz feladat. Mivel költészetének igen jelentékeny fejezetei szorosan beletartoznak a magyar és nemzetközi avantgard vonulatába, mindaddig bizonytalan eredményű marad a mérlegkészítés, amíg magának az avantgardnak valóban tudományos tárgyilagossággal — és teljesség-igénnyel — való esztétikai és történeti feldolgozása megoldatlan. Ha az indokolatlan lebecsülés és fölértékelés szélsőségei között ingadoznak az ítéletek, akkor lényegbevágó bizonyítások helyett inkább csak esszéisztikus ötletek keletkeznek, s ezek bizony legfőljebb gyúanyagnak jók, megtephetnek-meghökkenhetnek, de bizonyító erejük és értékük vajmi kevés.

Úgy véljük, a későbbi Kassák-tanulmányok eredményei is azokat fogják igazolni, akik a „történelmietlenség”-ről való elmélkedéssel szemben abból indultak ki, hogy ez a költészet a történelemben élő ember megnyíltakozása. Bármennyire kísérletező-kísérleti jellegűnek látszik is Kassák írása — nem utolsósorban épp a különféle avantgard irányok, iskolák műhelyeinek végigtanulása okán —, valójában ezek a nyugtalan kalandozások, stíluspróbák és stílusváltozások a lényeg

szempontjából másodlagos jelentőségűek. A döntő mindenképpen az, hogy Kassák versihletének igazi táplálói nem a sorra végigpróbált — s egyébként sajátjává áthasonított — „izmusok”, hanem a primér valóságélmény. Nyitott világgép, nyitott szemlélet és élményvilág ez — ezt még utolsó verseskönyvében is szépen lehetne demonstrálni —, mely az élet, a társadalom, a történelmi valóság lényegbevágó emberi tartalmaira reagált. Költőnk még a legnehezebb időkben sem szorult steril elvonatkozottságba, korai pályája forradalmas aktivizmusának életalakító szándékából a legnyomasztóbb periódusokban is megőrzött valamit, — küszködve kételycivel, rezignáltságával, belső tétovaságával is. Természetesen: nem folytonosan egynemű, mindig azonos reagálásra, változatlan hangoltságra gondolunk, hiszen a valóság tendenciái — melyek sosem hagyták érintetlenül ezt a művészi világgépet — az átélt évtizedekben bizony a forradalmi magatartás mellett olykor ösztönzést adtak a megrendültség, a rezignáció, a tragikumérzet versebe szabadításához is. De vajon szabad-e a „monolit életmű” számonkérő igényével közeledni századunk poézisének épp legnagyobb fejezeteihez?!

A valódi értékelést semmiképp nem helyettesítheti az ún. hiánylista-készítés sem. Egy életmű lényegét aligha ragadhatjuk meg azzal helyesen, ha — helytálló vagy eleve téves — jegyzékben igyekszünk elősorolni, mi hiányzik belőle, milyen általunk fontosnak vélt követelményeknek nem felel meg, milyen szerepet nem tölt be, miféle feltételezett fejlődési iránytól tért el... stb. A hiánysorolást, — ha szabad így mondani: a negatív jellemzést —, a feltételezett lehetőségekhez való elvont-általános viszonyítások módszerét ajánlatosabb felcserélni a megvalósult műből kiinduló irodalomtörténeti szemlélettel.

Ennek a történeti szempontú vizsgálódásnak mindenképp a tényleges viszonyokat kell figyelembe vennie. Azt kell itt hangsúlyozni, amire különben a legjobb Kassák-dolgozatok már nyomatékkal utaltak, hogy a nagy *Nyugat*-nemzedék versforradalma után — ahhoz képest — milyen robbanás-

szerű változást, radikális újszerűséget, szembeötlő esztétikai fordulatot hozott Kassák Lajos forradalmas tartalmú költészete a 10–20-as években. Hogyan — milyen értékteremtő gazdagsággal — idézte a lírai költészet sajátyszerű eszközeivel „az idők új arcát”; még akkor is, ha egyébként nem is rajzolta meg „a távlat megközelítésének útjait és erőit”. Hogy még a „legáltalánosabb formában sem”, az persze — szerintünk — e versek téves interpretálása; az pedig vitakérdés lehet, hogy a líra nem lépne-e át a teória vagy a publicisztika területére, ha egyáltalán vállalkoznék a munkásmozgalom, a forradalom távlatainak megközelítésére hivatott utak és erők közvetlen-ábrázoló kifejtésére.

Nem akarunk ezen a ponton csatlakozni ahhoz az ismert, koncepcióhoz, mely szerint a *Nyugat* lírája a XIX. század lezárása, s ekként legfeljebb holmi elkésett modernség megnyilvánulása, míg a Kassák által magas igénnyel képviselt költői avantgard a modernség egyetlen igazi — s fő vonulatá emelkedő — megtestesítője. A *Nyugat*nak ez a „trónfosztása”, az avantgard eme túlértékelése — és a két jelenség merevtörténetetlen szétszakítása — bizonyosan megalapozatlan ötlet, esztétikailag és irodalomtörténetileg aligha igazolható meggyőzően. Nem hiszük, hogy a kassáki avantgard „kijátszható” volna a „nyugatosok” lírájának korszerűségével szemben, — de az kétségtelennek látszik, hogy a Kassák-vers a szecessziós-impreszionista-szimbolista verstípushoz viszonyítva tartalmaz újdonságot, számottevő különbözést jelent; a modern költőiség tagadhatatlanul — és jelentékenyen — új változatát reprezentálja. Am ha megállapítjuk, hogy a korai Kassák-költemények „két eleme a munkásélet fényképszerű naturalista leírása, és az erről az alapról elrugaszkodó elvont perspektíva” amelyből -- úgy mond — nem foganhat „egységes vers”; kijelentjük, hogy e periódus az „antikapitalista lázadás és a forradalmi illúziók költészete”; kinyilatkoztatjuk, hogy „elsősorban egy vékony, háborúból és nemzeti maszlagból kiábrándult értelmiségi réteg tanácstalan lázadása visszhangzott Kassák Lajos tanácstalan költészetében”, — és az effajta

kidolgozatlan minősítésekkel elintéztetnek gondoljuk az értékelést, akkor bizony épp a kassáki líraforradalom lényegéről mondtunk megfoghatatlanul — és méltatlanul — keveset. Elsikkasztjuk ezekkel a sematikus ítéletekkel a vizsgált költészet valóságos gazdagságát, izgalmas újdonságát, kétségtelen poétikai merészségét is. Ugyanis sajnálatosan csekély szerep jutott ebben a fogalmazásban — e helyütt és a későbbi passzusokban is — a par excellence esztétikai szemléletnek, az esztétikai érték-kategóriáknak. Noha, líráról lévén szó, az érték-ítéleteket mégiscsak esztétikai igényű elemzésekre kellene alapozni. Ezt nem lehetséges egyéb szempontokkal, másféle viszonyítási és értékelő formákkal elfogadhatóan helyettesíteni.

Kétségtelen, a forradalom apálya, a Tanácsköztársaság (a *Máglyák énekének* című monumentális hőskölteményben megrendülten felidézett) bukása, a munkásmozgalom problémái, az emigráns-sors tragikumai — és egyéb tényezők — hatására Kassák költészetének hangja a 20-as évektől kezdődően megváltozik. A történelem eseményeire, mozgására s az élet ígérkező új lehetőségeire visszhangzó (az avantgard líra jellegzetes hangszerelésében megszólaló, de korántsem üres!) pátosz érthetően megtörik, az ódai hangoltság jobbára elégikusba vált át; gyakori motívummá válik a magány, a védekezés, a csüggedtség. De kérdés: a valóságos folyamat tényleges belső tagoltságának, dialektikájának mélyreható analízisét megkerülve nem mondunk-e erről a korszakról is végtelenül keveset azzal, ha pusztán a „rezignáció és idill állandósága” igencsak leegyszerűsítő tételének szimpla nyilvánítására szorítkozunk. Úgy gondoljuk, (a legjobb kísérletek eléggé dokumentáltan világítottak rá erre is), itt is szövevényesebb a dolog, tartalmasabb és gazdagabb a jelenség annál, hogysen beférne a bukolikus idill, a könnyű súlyú történetetlen privatizálás kategóriáiba, árnyalás nélkül alkalmazott sémáiba. Kimutatható a fordulat — a többszöri metamorfózis! — Kassák művészetében (álegység konstruálása helyett ezt híven meg is kell mutatni); ám a könnyen előállított és veszedelmesen egyszerű magyarázó formulák minden

bizonyal alkalmatlanok e sok motívumból eredő tendenciák irodalomtörténeti leírására.

Összefoglaló értékelésben azt a bizonyos „klasszicizálódást” sem igen szerencsés a „helyes-c a formai letisztulás kapcsán erről beszélni” igencsak lapidárisan fogalmazott kérdésével, egy fanyalgó félmondattal „elintézni”. Amikor a mérleget megvonjuk — ha éppen a méltó részletességű tárgyalást megakadályozó szűk keretek közé szorítja is magát az értekező —, az alaptételek megformálása közben azért illik kiterjeszteni figyelmünket a rendkívül gazdag költészet valamennyi tartományára. Minél elevebben élnek bennünk az egyes periódusok alkotásai, feltehetően annál kevésbé lesz kedvünk és bátorságunk a sematizáló és leegyszerűsítő ítéletek — s prekonceptiók — kevésbé átgondolt kinyilatkoztatásához. Kassák Lajos költészetének ezt a messzi eredetű, hosszab időszületet átfogó — és az utolsó kötetekben végül az öregkori ószikék-líra irodalomtörténeti rangot jelentő ormaira emelkedő — korszakát is figyelmesen kellene végiglemezni. Ha ki elvégzi a számvetést, rádöbbenhet, mennyire méltó betetőzése ez a nagyszerű epilógus — a *Vagyonom és fegyvertáram*, *A tölgyfa levelei*, az *Üljük körül az asztalt* — e századi líránk egyik nagy opuszának. Nem tagadjuk, Kassák művészetének is vannak fáradtabb, fénytelenebb pillanatai; kimutatható vonása helyenként az egyenetlenség, a monotonia, az önisméltés. Ám emellett arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy — a fő vonulatokat tekintve — e kései esztendőikben is az újra és újra megújulni képes művész áll előttünk, akinek ihlete kifogyhatatlanul teremti az egészen sajátos alkatú klasszicizmus verspéldáit, folytonosan megfrissülve alkotja egy példázatosan nagy élet, egy kivételes történetű egyéniség és emberi sors végtelenül letisztult, érett szépségű vallomáslíráját, a tartalmas emlékezés és a halál előtti készülődés mély üzenetű énekeit. A Kassák-líra metamorfózisainak, e költészet színváltó gazdagságának, nagyfényű fellobogásainak, kifogyhatatlan élményvilágának, világot befogadó szemléletének e kiemelkedő példái és bizonyítékai sem maradhatnak említetlenül az elemzésekben.

Megingatja — s nem csekély mértékben — az értékelés hitelét, ha erről a klasszicizálódásról csak felületesen veszünk tudomást.

Kassák művészete mindenképp bonyolult, sokarcú monumentum, alkotói pályája korántsem sugárút-egyenes; vannak változásai, kisebb-nagyobb mértékben egymástól különböző szakaszai. Szükség van ezek elemző megvilágítására. Egyedül a sokoldalú analízis magyarázhatja meg — értelmezheti hitelesen — a bonyolultságot. Szűk és sommás képletekkel, mindenáron egyoldalú zártásra törő merev formulákkal csak a teljes igazság helytelen leszűkítése, csonkító leegyszerűsítése árán jellemezhetjük Kassák Lajos pályáját. Kizárólag az az elemzés érdemli meg a figyelmet, amelyik hiánytalanul ki tudja bontani az életmű értékvilágát, meglévő gazdagságát, képes megérteni — figyelembe véve sajátos fejlődéstörvényeit — a maga egységében és szakaszosságában, folytonosságában és tagoltságában, feltárja ellentéteit, belső összefüggéseit, számolva a mű jelen esetben adott műfaji sokféleségével, sokszerűségével is. Egyedül ez lehet a helyes — történeti igényű s határozott esztétikai érték szemléletre épülő — minősítés közvetlen alapja. Tudott, hogy az alkotói pályák egyáltalán nem az esztéta-kedv kíváncsiak szerint alakulnak, kevésbé igazodnak a különféle elképzelésekhez; az életművek alakulásában ugyanis lényegesen több és erősebb az öntörvényűség. Az elemzés elsőrendű feladata a műalkotások s művészi életutak történeti és esztétikai sajátságainak messzemenő figyelembevétele. A művekhez szorosan nem igazodó — tőlük elszakadó — gondolatmenet könnyen önelvűvé válik, saját mozgására figyel inkább, mintsem az alkotások sokszólamú üzenetére, tanúságára.

Ebben a keretben csupán rendkívül elnagyoltan-vázlatosan jelezhetjük, miért nem értünk egyet Radnóti Sándor cikkének elemző és értékelő módszerével. De végül is nyilvánvaló, hogy Kassák Lajos életművének nagyságáról és problémáiról nem az efféle kurta vitairatok, vázlatok hivatottak kimondani a döntő szót.

FÜLÖP LÁSZLÓ